

Т. Гарасимів

Навчально-науковий інститут права і психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
д-р юрид. наук, проф.,
заступник директора – декан повної вищої освіти ІНПП,
проф. кафедри теорії та філософії права

Н. Мартинюк

помічник судді
Франківського суду м. Львова

КОНЦЕПЦІЯ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ ІНДИВІДА У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ НОВОГО ЧАСУ

© Гарасимів Т., Мартинюк Н., 2016

Проаналізовано концепцію особистісного становлення індивіда у філософських-правових поглядах Нового часу. Доведено, що реалізація сутності індивіда залежить від внутрішньої настанови на буття чи володіння, тому вона може бути продуктивною чи непродуктивною. Ґрунтовно проаналізовано вчення про свободу, оскільки воно у Новий час виступає основним базисом створення нового образу людини у філософсько-правовому просторі.

Ключові слова: індивід, людина, становлення, свобода, воля, поведінка, діяльність, розвиток, істина.

Т. Гарасимів, Н. Мартинюк

КОНЦЕПЦІЯ ЛИЧНОСТНОГО СТАНОВЛЕННЯ ІНДИВІДА В ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ВЗГЛЯДАХ НОВОГО ВРЕМЕНИ

Проанализирована концепция личностного становления индивида в философских правовых взглядах Нового времени. Доказано, что реализация сущности индивида зависит от внутренней установки на бытие или владение, поэтому она может быть продуктивной или непродуктивной. Основательно проанализировано учение о свободе, поскольку оно в Новое время выступает основным базисом создания нового образа человека в философско-правовом пространстве.

Ключевые слова: индивид, человек, становление, свобода, воля, поведение, деятельность, развитие, истина.

T. Harasymiv, N. Martyniuk

CONCEPT PERSONAL DEVELOPMENT OF INDIVIDUALS IN THE PHILOSOPHICAL AND LEGAL VIEWS OF MODERN TIMES

The article analyzes the concept of the personal development of the individual in philosophical and legal views of modern times. It is proved that the realization of the essence of the individual is depending on internal guidelines on the existence or ownership, so it can be

productive or unproductive. Thoroughly analyzed the doctrine of freedom as it is in the New Time is the main basis of creating a new image of man in the philosophical and legal space.

Key words: individual, man, formation, freedom, liberty, behavior, activity, development, true.

Постановка проблеми. Задля обґрунтування ідеї всебічного розвитку особистості філософія Відродження повертається до питання про природну нерівність і людську рівність індивідів. У ті часи, особливо на початковому, чітко вираженому гуманістичному етапі, було дуже популярним уявлення про несхожість і нерівність природних “насінин”. Воно добре пояснювало нерівність здібностей, задатків, взагалі індивідуальних відмінностей між людьми. Однак це була вже не та ідея Платона про вміст благородних металів у організмі людського індивіда, що визначала поділ суспільства на відповідні касти. В італійських гуманістів люди одночасно рівні між собою тією мірою, якою вони володіють саме людським, тому що людська природа, за висловом М. Фічіно, завжди рівна собі [1, с. 56].

Аналіз дослідження проблеми. Методологічною основою дослідження стали праці й українських, і зарубіжних вчених, серед яких: Л. М. Баткін, Л. П. Мордвинцева, А. Я. Гуревич, А. Н. Чанишев, В. Е. Пилипенко, В. С. Лісовий та ін. Аналізуючи концепції особистісного становлення індивіда у філософських-правових поглядах Нового часу, ми використали праці відомих філософів Піко делла Мірандоли, Н. Макіавеллі, В. Гумбольдта, Е. Фромма, Г. Сковороди та ін. Однак комплексний аналіз концепції людини у філософських працях Нового часу так і не було зrealізовано, що зумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Мета статті – проаналізувати концепцію особистісного становлення індивіда у філософських-правових поглядах Нового часу.

Виклад основного матеріалу. Дуже важливим кроком до створення нового образу людини виявилось вчення про свободу Піко делла Мірандоли, одного з найвидатніших представників італійського Відродження. Свободу він розглядає як центральний елемент, іманентну умову достоїнства людини. У 1486 р. він опублікував 900 тез, з якими мав намір виступити на диспуті в Римі. Цей диспут повинен був відкритися промовою автора тез, яку потім назвуть “Промовою про гідність людини”. У ній італійський мислитель в концентрованій формі проголошує принцип свободи людини.

Отже, протилежністю свободи людини є відповідальність перед собою і світом за свої вчинки. Свобода передбачає вибір не лише цілей, потреб, інтересів, але й способів і шляхів щодо їх досягнення. Це означає, що кожен індивід має змогу піднятися до рівня власного бачення цінностей життя, адже це “найвище і чарівне щастя людини, якій дано володіти тим, чим забажає, і бути тим, ким захоче” [2, с. 508].

Особливе місце у філософській думці Відродження займає Нікколо Макіавеллі. Будучи майже сучасником М. Фічіно і Піко делла Мірандоли, цей італійський державний діяч і, за висловом Б. Рассела, “геній політичної філософії” [3, с. 424], створив учення, яке буквально шокувало Європу. Теорія Н. Макіавеллі про людину не тільки не суперечить загальній спрямованості епохи Відродження на пошуки індивідуальності, але і є її прямим продовженням. Це видно, насамперед, із його розуміння природи індивіда. Державець – головний учасник боротьби за здобуття чи посилення влади, який має діяти лише за обставинами так, як вважає за потрібне. І в цьому плані він повинен переступати межі власної природи або фортуни, стати творцем самого себе. Оскільки лише вільна щодо себе особистість, не визначена готовими парадигмами поведінки, не обмежена власною частковістю і малістю, здатна кинути виклик долі. “Тільки ті способи захисту добрі, ґрунтовні і надійні, які залежать від тебе самого і від твоєї доблесті” [4, с.73]. Останню ж Н. Макіавеллі розглядає як універсальність у поведінці індивіда, котрий, самореалізуючись, виходить, не стільки керується установленими правилами, скільки сам створює правила своєю здатністю діяти відповідно до обставин, і щоразу по-іншому та зненацька.

Місце і роль видатного філософа XVIII ст., засновника німецької класичної філософії І. Канта в теоретичному обґрунтуванні поставлених вище проблем особливі. Важко сказати, чи знав І. Кант твори Н. Макіавеллі, враховуючи особливості його життя у віддаленому пруському містечку Кенігсбергу. Однак І. Кант, всебічно обізнана людина свого часу і глибокий мислитель, точно визначив головну проблему відносин “індивід – суспільство”, породжену логікою суспільного прогресу і так безжалісно зображену його італійським попередником. Саме І. Кант одним із перших у новій історії філософії зрозумів важливість дослідження феномену свободи волі як фундаментальної умови вільної життєдіяльності особистості, її становлення. Хоч вся його філософська система, на перший погляд, зосереджена на гносеологічних питаннях, найбільшим науковим зацікавленням І. Канта була особистість, яка володіє свободою волі.

Людина суперечлива як її сутність та існування. За сутністю вона – цілісна істота, котра відображена в індивідуальності. “Людина може одночасно приводити в дію одну силу; або, вірніше, все її єство одночасно налаштовується тільки на одну діяльність. Тому людині, як видно, притаманна однобічність, оскільки її енергія слабне, як тільки вона спрямовує її на кілька предметів. Однак вона звільняється від цієї однобічності, якщо прагне об’єднати окремі, часто поодинокі застосовувані сили, і в кожен період свого життя поєднує в одночасному акті вже майже згаслу іскру з тією, котра лише готується яскраво спалахнути, і потребує надати багатоманітності не предметам, на які вона впливає, а силам, завдяки яким вона впливає на них. Істинна ціль людини – найвище і найбільш пропорційне формування її сил в єдине ціле” [5, с. 30–31].

Ідея про діяльнісну сутність людини відіграє в доктрині становлення особистості В. Гумбольдта важливу роль. Людина – не просто діяльна істота. Така її природа зумовлена фундаментальною потребою індивіда в максимально можливому розкритті власних потенцій, котрі втілює, лише діяльно обмінюючись ними з іншими індивідами як рівними тобі й безумовно цінними для творення своєї своєрідності. “Люди повинні об’єднуватися не для того, щоб втратити певні риси своєї своєрідності, а для того, щоб позбавитися всепроникаючої ізоляції; таке об’єднання не повинно перетворювати одну істоту на іншу, а повинно ніби відкривати шлях від однієї до іншої; те, чим володіє кожний для себе, йому потрібно порівнювати з тим, що він придбав у інших, і відповідно до нього змінитись, але не підкорюватись йому... Безперервне прагнення досягнути найглибшу своєрідність іншого, використати її і, проникаючись найвищою повагою до неї як до своєрідності вільної істоти, впливати на цю своєрідність – причому повага навряд чи дасть змогу застосувати який-небудь інший засіб, ніж розкриття самого себе і порівняння себе з ним ніби в нього на очах, – все це є найвищим правилом мистецтва людського спілкування” [5, с. 43–44].

Певною мірою узгоджується з концепцією людини В. Гумбольдта і гуманістичне вчення засновника класичної української філософії Г. Сковороди. Дивовижно поєднавши здобутки античної філософії з християнством, пантеїстичне світорозуміння з елементами просвітництва, український мислитель зумів акумулювати їх у філософсько-етичну систему, в якій людина, її життя і діяльність, формування особистості, призначення та сенс займають центральне місце. Г. Сковорода мислить як справжній гуманіст і просвітитель. Він вірить у людську природу та впевнений, що радість серця відкрита для всіх і кожного. А тому вона не залежить від посади людини, її багатства, місця, яке займає людина в суспільній ієрархії. “Щастя не у знатному чині, ні в обдаруванні тіла, ні в гарній країні, ані в славному столітті, ні в високих науках, ані у багатому достатку Не прив’язав Бог щастя ні до часів Авраамових, ні до предків Соломонових, ні до Давидового царювання, ні до наук, ні до становища, ні до природних обдарувань, ні до достатку” [6, с. 333]. Правда, це не означає, на думку мислителя, що щасливою не може бути людина високої посади чи доброго достатку. Може, але ні чин людини, ні її достаток, ні соціальне становище тощо не є істинними причинами та критеріями щастя.

У цьому сенсі концепція особистісного становлення індивіда у Е. Фромма стала спробою синтезу кількох напрямів: марксизму, фрейдизму, екзистенціалізму. Людина, на погляд філософа, – не тільки результат біологічних компонентів, але і наслідок соціально-економічних умов її життя. Людська природа – той центр, навколо якого розгортаються всі процеси життєдіяльності як суспільства загалом, так і окремих індивідів. Основа цієї природи – задоволення людського “Я”. “Нам, людям, притаманне глибоко укорінене бажання... реалізувати свої здібності...” [7, с. 126].

Отже, самореалізація виступає субстанційною потребою особистості, що відображається в релігії індивіда – системі поглядів і дій, якої дотримується певна група людей і яка слугує індивідові схемою орієнтації та об'єктом поклоніння [7, с. 158]. Людська природа – і рушійна сила діяльності індивіда, і його мета, тому весь життєвий шлях індивіда Е. Фромм подає як процес самоконструювання особистості індивіда. Взаємодія індивідуальної психічної сфери із соціоекономічною структурою детермінує соціальний характер індивіда, який накладає визначальний відбиток на його поведінку і є дзеркалом адаптації індивіда до суспільних умов.

Аналізуючи всі типи суспільних систем в історії, Е. Фромм доходить висновку, що жодна з них не надає повної можливості адекватного людській природі самовтілення індивіда, оскільки певною мірою сприяє як володінню, так і буттю – двом базовим рисам людської природи. “Володіння і буття є двома основними способами існування людини, переважання одного з яких визначає відмінності в індивідуальних характерах людей і типах соціального характеру” [8, с. 45]. А оскільки це так, “то і володіння, і буття – потенційні можливості людської природи ...” [8, с. 126].

Реалізація сутності індивіда узалежнена від внутрішньої настанови на буття чи володіння, тому вона може бути продуктивною чи непродуктивною. Так, у разі орієнтації на володіння становлення особистості індивіда набуває фальшивих, ілюзорних форм, бо в цьому випадку людина спрямовує свої зусилля на здобуття певної речі. Це культивує в ній (людині) соціальні якості, що викривлюють її внутрішню природу. Оскільки ж речове задоволення потреб передбачає взаємодію з іншими людьми, то людина як така для конкретного індивіда стає засобом. “Замість того, щоб реалізувати своє, індивідуальне буття, він робить себе залежним від того, кому підкоряється або кого він поневолює” [8, с. 452]. Е. Фромм гостро критикує “ринкову людину”, яка доводить себе до стану повної адаптивності, аби лише не втратити попит на себе з боку суспільства, окремих людей, соціальних інституцій. Функціонування відповідно до логіки “мегамашини”, часткою якої є індивід – ось головна умова ефективного втілення його людської природи [7, с. 171]. Тому форми самореалізації “ринкової” особистості – гранично відчужені. Людина відчужена від самої себе, замість втілення всіх фізичних і духовних якостей вона реалізує просте відчуження їх усіх через почуття володіння.

Кардинальні суспільні перетворення та динаміка соціальних процесів зумовлюють активні зрушення у суспільному світогляді. Та найпомітніші зміни відбуваються в індивідуальному світогляді особистості. “Оскільки загальне існує в індивідуальному, то... роль індивідуальних властивостей зростає в міру того, як ми маємо справу з біологічними, психологічними, суспільними, культурними утвореннями. У цих сферах дуже важливо зберегти не тільки загальні, але й індивідуальні суттєві властивості” [9, с. 133–134]. Дослідження ієрархії впливів на особистість і специфіку їхніх виявів займає важливе місце в пошуку багатьох суспільних наук. Для суспільно-наукової думки України ця проблематика має особливе значення, бо тепер наше суспільство прямує шляхом реформації та розбудови нових соціальних відносин.

Як відомо, на різних вікових етапах та за різних життєвих ситуацій такі фактори, як засоби масової інформації, спілкування з ровесниками, співпрацівниками тощо, справляють різні й часто-густо протилежні впливи на формування особистості. Її становлення – закономірний і цілком природний результат життєдіяльності, що є своєрідним дзеркалом об'єктивних тенденцій та суперечностей і визначає пріоритети існування. Активною детермінантою особистості на цьому рівні є соціальне життя тією мірою, якою воно звернене до конкретної особистості, сприймається нею, впливає на неї та взаємодіє з нею. Особистість доволі чутливо реагує на зміни в цьому житті, наслідком чого є зміна власних індивідуальних характеристик – морально-етичних потреб та здібностей, а іноді навіть зміна ціннісних орієнтацій. “Почуття виступає первинною, вихідною і водночас власною формою буття цінностей”, – зазначає Л. В. Максимов [10, с. 63].

Досліджуючи соціальну поведінку через призму світоглядних домінант, доцільно звернути увагу на концепцію особистості, що запропонували А. Ф. Лазурський та В. І. Мясіщев, яку умовно називають концепцією відносин. Про її суть В. І. Мясіщев, зокрема, пише: “Багатоманітність відносин, що визначають багатобічність та багатство особистості як найскладніший синтетичний продукт історії розвитку, вимагає виокремлення в структурі особистості домінуючих відносин, які характеризують її спрямованість... Кажучи про спрямованість чи домінуючі відносини, потрібно

враховувати: а) взаємини людини з іншими людьми; б) ставлення до себе; в) відношення до предметів зовнішнього світу” [11, с. 36].

Висновки. Аналіз трьох груп відносин та їх впливу на формування світоглядної детермінації соціальної поведінки засвідчує, що структуру взаємодії становлять три тісно пов’язані один з одним аспекти: 1) особистість як суб’єкт взаємодії у конкретному вияві соціальної діяльності; 2) суспільство як сукупність індивідів, що взаємодіють, з індивідуальними світоглядними системами і соціально-психологічними процесами; 3) система суспільних відносин, регулятивів, сукупність правил і норм. Аналіз окремих елементів цієї тріади можливий лише за умови подальшого синтезу результатів кожного з них та розгляду як цілісного утворення, яким і є світогляд особистості. Як відомо, світогляд – різнокомпонентне, багаторівневе та функціональне утворення, що забезпечує цілісність сприйняття дійсності, адекватність реагування та змістове наповнення діяльності. Тому доцільно розглянути соціальну поведінку особистості через такі взаємопов’язані світоглядні утворення, як справедливість та свобода, що відображаються в усіх сферах структури світогляду особистості.

1. Баткин Л. М. *Итальянские гуманисты : стиль жизни, стиль мышления* / Л. М. Баткин. – М.: Наука, 1978. – 200 с. 2. Пико дела Мирандола. *Речь о достоинстве человека* / Пико дела Мирандола // *История эстетики ; [в 5 т.]*. – М.: Изд-во Акад. художеств СССР, 1962. – Т. 1. – С. 506–514. 3. Рассел Б. *История западной философии* / Б. Рассел. – К.: Основи, 1995. – 759 с. 4. Макиавелли Н. *Государь* / Н. Макиавелли ; [пер. с итал.]. – М.: Планета, 1990. – 79 с. 5. Гумбольдт В. *Идеи к опыту, определяющему границы деятельности государства* / В. Гумбольдт // *Язык и философия культуры*. – М.: Прогресс, 1985. – 452 с. 6. Сковорода Г. С. *Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни : повне зібрання творів* / Г. С. Сковорода ; [в 2 т]. – К. : Наукова думка, 1972. – Т. 1. – 532 с. 7. Фромм Э. *Иметь или быть?* / Э. Фромм. – М.: Прогресс, 1986. – 238 с. 8. Фромм Э. *Пути из больного общества* / Э. Фромм // *Проблема человека в западной философии*. – М., 1986. – С. 443–483. 9. Лісовий В. С. *Предмет і метод метафізики: стаття перша* / В. С. Лісовий // *Філософська думка*. – 2000. – № 4. – С. 118–153. 10. Максимов Л. В. *Проблема обоснования морали. Логико-когнитивные аспекты* / Л. В. Максимов. – М., 1991. – 137 с. 11. Мясичев В. И. *Структура личности и отношение человека к действительности* / В. И. Мясичев // *Психология личности*. – М., 1989. – С. 38–38.

REFERENCES

1. Batkin L. M. *Ital'yanskije humanisty : stil' zhizni, stil' myshleniya* [Ytalyanskije humanisty, life style, thinking style]. Moscow: Science Publ, 1978. 200 p. 2. Piko della Mirandola. *Rech' o dostoinstve cheloveka* [Speech of human dignity]. History estetyky; In 5 t. Moscow: Publishing House of Acad. Arts USSR Publ, 1962. T. 1. pp. 506–514. 3. Rassel B. *Istoriya zakhidnoyi filosofiyi* [History of Western Philosophy]. Kyiv: Fundamentals Publ, 1995. 759 p. 4. Makiavelli N. *Gosudar' [Emperor]*. (Lane. c Ital.). Moscow: Planeta, 1990. 79 p. 5. Gumbol'dt V. *Idei k opytu, opredelyayushchemu granitsy deyatel'nosti gosudarstva* [Ideas for Experience, opredelyayushchemu state boundaries activities]. Language and culture philosophy. Moscow: Progress, 1985. 452 p. 6. Skovoroda G. S. *Razgovor pyati putnikov o istinnom shchastii v zhizni : povne zibrannya tvoriv* [Conversation at a truly five putnykov schastyy in life: the complete works]. In 2 t. Kyiv: Naukova Dumka, 1972. Vol. 1. 532 p. 7. Fromm E. *Imet' ili byt'?* [To Have or to Be?]. Moscow: Progress, 1986. 238 p. 8. Fromm E. *Puti iz bol'nogo obshchestva* [Path of a sick society]. The problem of man in Western philosophy. Moscow, 1986. pp. 443–483. 9. Lisovyy V. S. *Predmet i metod metafizyky: statiya persh* [Subject i metafiziki method: statte Persha]. *Filosofska Dumka*. 2000. Vol. 4. pp. 118–153. 10. Maksimov L. V. *Problema obosnovaniya morali. Logiko-kognitivnye aspekty* [The problem of moral justification. Logical and cognitive aspects]. Moscow, 1991. 137 p. 11. Myasishchev V. I. *Struktura lichnosti i otnoshenie cheloveka k deystvitel'nosti* [The structure of the human personality and attitude to reality]. *Psychology of Personality*. Moscow, 1989. pp. 38–38.